

Mediamatika 3

(Dokumentológia. Komunikačná koncepcia bibliografie a KIV)

Prednášky: Prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.

Cvičenia: Mgr. Jarmila Majerová

Osnova prezentácie

1. vysvetlenie koncepcie bibliografickej komunikácie
2. model bibliografickej komunikácie,
3. priebeh, prvky a zložky bibliografickej komunikácie,
4. výklad bibliografickej komunikácie z hľadiska teórie textu
5. schému jazykovej a literárnej komunikácie
6. model vzťahov univerza dokumentov a bibliografického univerza
7. bibliografickú komunikáciu považujeme za mechanizmus, ktorého primárnym poslaním je výmena hodnôt duchovnej kultúry
8. charakterizujeme niektoré druhy bibliografických textov a vysvetľujeme hlavné termíny a pojmy bibliografickej komunikácie

Úvod

- teória *bibliografickej komunikácie* - 1975
- *nitrianska škola* Františka Miku a Antona Popoviča,
- teórie textu, teórie literárnej komunikácie, teórie prekladu, jazykovednej štylistiky a koncepcie literárneho vzdelania
- *Statickoštrukturálna koncepcia versus komunikačný princíp*

Zdroje teórie

- *kybernetická teória informácie*
- *teória textu*
- *teória množín*
- *teória objektovo-orientovaného modelovania*

Teória informácie

- *Teória informácie - komunikačný princíp*
- *Teória textu*
- *Od lingvistickej stránky (jazyk)*
  - *sémantický aspekt* (téma, výrazový posun v bibliografickom texte),
  - *semiotický, resp. štylistický a komunikačný aspekt* (znakovosť, komunikácia znaku).
- v teórii bibliografickej komunikácii ide o analógiu s teóriou prekladu, v ktorej sa preklad považuje za *komunikačný akt*, v ktorom je preklad je textotvorná operácia, “štylistické modelovanie prototextu jeho prekladovým metatextom” (Popovič, 1983, s. 164).

Preklad

- v prípade prekladu i v prípade tvorby bibliografického textu dochádza k tzv. *výrazovému posunu*,
- problematika *výrazového posunu a invariantnosti*
- v bibliografickom prieskume sa môže využiť len to, čo sa nachádza v bibliografickom texte.
- štruktúra bibliografického textu - hlavný predmet záujmu teórie bibliografie

Prečo bibliografická komunikácia?

- v modeli bibliografickej komunikácie sa ukazujú hlavné prvky a procesy bibliografie;
- bibliografia ako špecifická homogénna štruktúra
- bibliografická komunikácia je najvšeobecnejšie teoretické východisko pre skúmanie bibliografie cez jej základné prvky, zložky a ich funkcie.
- v modeli bibliografickej komunikácie sa odhaľuje funkčná štruktúra systému

Význam komunikačného prístupu

- Model bibliografickej komunikácie odкрýva princípy štruktúrácie bibliografického textu.
- Komunikačné hľadisko umožňuje skúmať nielen texty - produkty bibliografických spracovateľských operácií, ale aj komunikačné postoje subjektov komunikácie, čiže sociopsychologický aspekt.
- Komunikačné hľadisko je východiskom pre skúmanie nielen metatextotvorných operácií, ale aj pre typológiu žánrov.
- Konceptia bibliografickej komunikácie prekonáva statickoštruktúrálnu koncepciu bibliografie a umožňuje akcentovať jej dynamiku a otvorenosť

Text

- *bibliografická komunikácie je založená na texte*
- opozícia *prototext - metatext*,
- opozícia *komunikát - metakomunikát*.
- bibliografická komunikácia je vlastne *metakomunikáciou*

Obsažnosť bibliografického textu

- V predpočítačovej bibliografii bol rozsah a obsah bibliografického textu limitovaný
- Dominantná požiadavka - stručnosť a dodržiavanie obmedzujúcich pravidiel
- V postmodernej počítačovej bibliografii prestali platiť tradičné limity a otvorili sa nové možnosti týkajúce sa formy a obsahu bibliografických produktov.
- Vývoj smeruje od štruktúrovaného textu k prirodzenému textu, ktorý nemusí byť bibliograficky štruktúrovaný výlučne na bibliografických pracoviskách

Zvyšovanie obsažnosti

- Kulminuje využívanie štandardných nástrojov štruktúrovania bibliografických textov ako jedna z ciest *zvyšovania obsažnosti bibliografických textov* - počítačových bibliografických záznamov
- Väčšia hodnota pre bibliografický prieskum
- informačná práca s prirodzeným textom dokumentov v elektronickej forme, bez zásahu sekundárnych bibliografických a informačných služieb a systémov.
- postupný prechodom od štrukturálnej metódy bibliografickej práce k značkovacím jazykom (sgml, html, tei, xml...)
- digitalizácia, elektronické publikovanie

Informácia

- Jeden z najvšeobecnejších pohľadov na komunikáciu poskytuje *teória informácie*.
- Zavedenie pojmu informácie umožňuje prístup k výskumu najrozličnejších procesov riadenia a komunikácie v prírode a spoločnosti z jedného všeobecného hľadiska.
- *expedient*, je zdroj, ktorý vyberá zamýšľanú správu z celej skupiny možných správ
- *správou, informáciou, je spojenie signálu a znaku (nesúci nosič + nesený znak)*

Signál a znak

- Znak - kľúčový termín pre teóriu bibliografie, rovnako ako pre iné disciplíny knižničnej a informačnej vedy Najvšeobecnejšia definícia hovorí, že *znak* je to, čo stojí za niečo iné - *signum est aliquid quod stat pro aliquo*
- Znak a)zastupuje a b)oznamuje
- Zástupnosť je prvá vlastnosť znaku
- Druhou charakteristickou vlastnosťou znaku je, že znakom sa niečo oznamuje

Znak

- Znaky sú schopné niest' a komunikovať nejaký obsah
- v teórii znaku sa sa rozlišujú: *príznaky*, *signály*, *symboly* a *znaky*.
- *Príznaky*, *signály* a *symboly* sú síce *znaky*, ktoré sú schopné fungovať v komunikácii, avšak nie sú to znaky vo vlastnom zmysle slova. Sú to tzv. *predznaky*.
- Jazykový znak má dve časti:
  - to čo sa označuje (čiže význam, obsah, téma, predmet, jav), tzv. označované - *signifié*;
  - to, čím sa označuje (čiže formálna stránka jazykového znaku), tzv. označujúce - *signifiant*.

Jazykové znaky

- sú jazykovými prostriedkami a jazykovými jednotkami určitého konkrétneho *jazykového systému*
- v rozličných civilizáciách sa prvky objektívnej reality prostredníctvom psychických obsahov formujú do jazykových znakov rôznym spôsobom
- v rôznych jazykových systémoch sa jazykové jednotky, napr. slová, lexikálne jednotky, môžu členiť na *slovné druhy* rôznym spôsobom
- podľa povahy obsahu a formy jazykových znakov sa utvorili isté jazykové typy: slovenčina - prevažne flektívny typ, maďarčina - aglutinačný typ, angličtina - izolatívny typ, nemčina - polysyntetický typ

Bibliografický znak?

- V bibliografii sa pracuje s *jazykovými znakmi konkrétnych jazykových systémov*. Špecifickými jazykovými znakmi v bibliografii sú bibliografické texty.
- Predmetom záujmu bibliografie sú prevažne dokumenty a záznamy o dokumentoch.
- Dokumenty a záznamy o nich sú *komplexné jazykové znaky*.
- Sú to texty !!!.
- Z hľadiska bibliografie nie sú predmetom prvoradej pozornosti nižšie jazykové znaky (fonémy, morfémy...), ale *ucelená štruktúra textu* dokumentu a najmä štruktúra a zákonitosti výstavby textu o texte dokumentu, čiže bibliografického textu - metatextu s jeho osobitosťami, znakmi a vlastnosťami.

Text a dokument

- Dokument je komplexný znak – prehovor, tzv. sferznak - *text*.
- *Tartuská škola (Lotman)* definuje text:
  - 1) ako *zafixovaný jazykový prejav*, resp. *súbor informácií* slúžiaci na zachovanie v ňom obsiahnutých informácií;
  - 2) *nerozčlenený, celistvý signál*, ktorý je rámcovaný začiatkom a koncom;
  - 3) *osobitná štruktúra*, nakoľko informácie v ňom obsiahnuté sú usporiadané a hierarchizované podľa princípov samej štruktúry.

Textom je akýkoľvek dokument - výtvarné dielo, audiovizuálny dokument a podobne, teda nie len písomný dokument

Fyzická forma nosiča nie je z hľadiska predmetu bibliografie dôležitá
V bibliografii je možné spracovať a sprístupňovať nielen písomné dokumenty, ale aj grafiku, hudbu, predmety, počítačové súbory a pod.

Charakter bg. komunikácie

- Bibliografická komunikácia je zvláštnym prípadom *textovej komunikácie* alebo *jazykovej komunikácie*,
- jazyk je najdôležitejším prvkom v štruktúre textu

Textová komunikácia

- V textovej komunikácii sa prenáša správa prostredníctvom znakov prirodzeného jazyka, čiže cez znaky, slová, vety, text.
- V textovej komunikácii - hlavne lexika a syntax
- V rovine jazyka sú *fyzikálne* najmenšie kódovacie jednotky.
- Nemá zmysel vstupovať do komunikácie náhodným, neorganizovaným súborom reťazcov znakov,
- texty sa netvoria na to, aby sa v nich použili určité slová, syntagmy, vety, odstavce a pod., ale aby sa komunikoval nejaký obsah, myšlienka, informácia.

Text = jazyk - štýl - téma

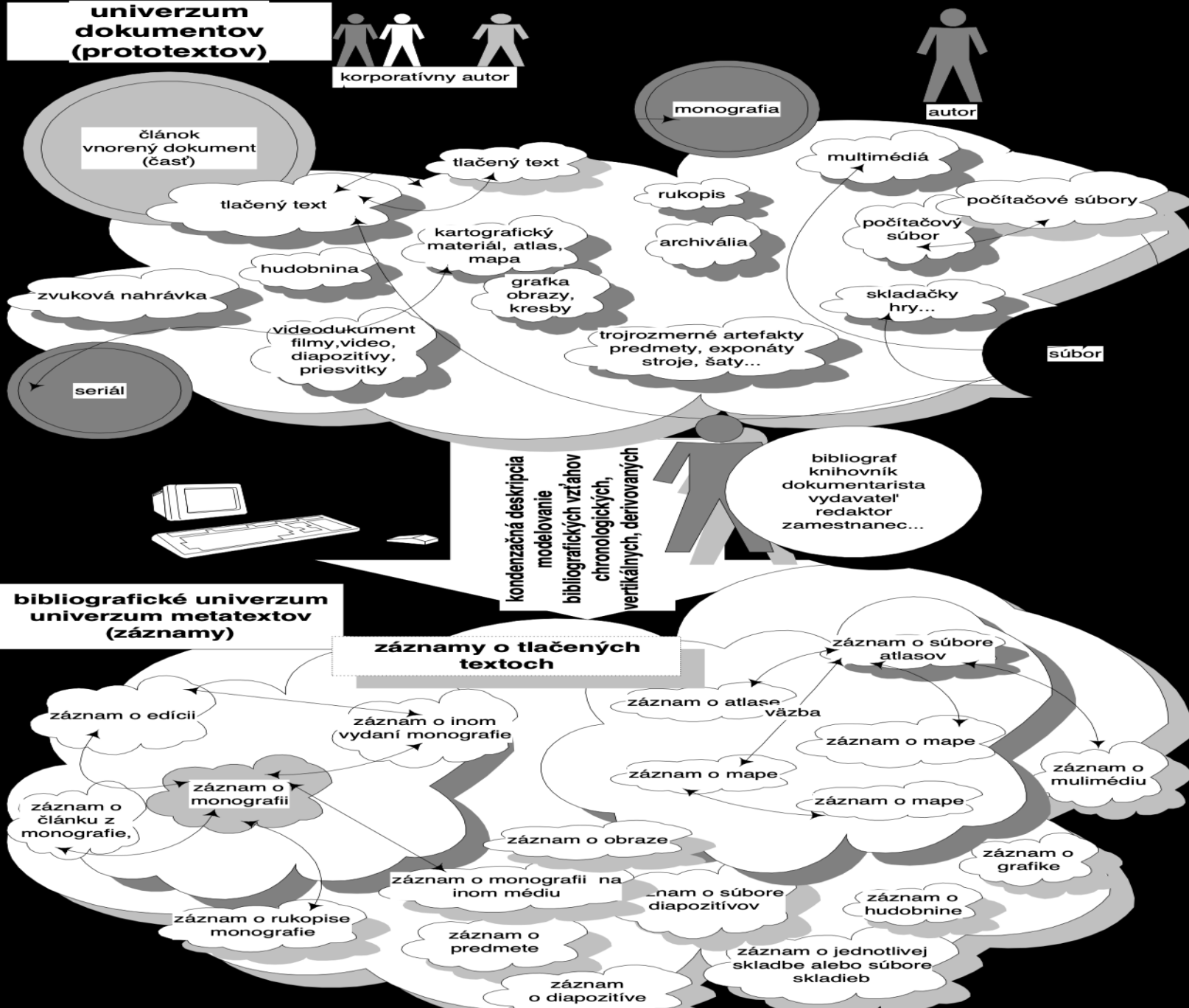
- Teória textu - okrem *roviny jazyka* aj *podrovinou štýlu* a *podrovinou témy*
- Práve táto komplexnosť koncepcie textu je vhodná pre aplikácie v bibliografickej komunikácii

Univerzum dokumentov a bibliografické univerzum

- Základnými prvkami bibliografickej komunikácie sú:

1. univerzum dokumentov a
2. bibliografické univerzum

..\Documents\Moje publikačky\Prototexty_metatexty_obrazok.doc

Obrázok Schéma vzťahov univerza prototextov a univerza metatextov

Univerzum dokumentov

- *Univerzum dokumentov* je v podstate veľmi zložitý objekt z hľadiska vzniku, rozmanitosti foriem a obsahu. Tvorcami dokumentov sú autori a korporatívni autori (korporácie). Produkujú monografie, seriály, články, súbory. Tieto objekty sú ďalej štruktúrované a môžu existovať v rôznych fyzických formách. Napríklad monografia môže mať formu tlačeneho textu alebo počítačového súboru. Monografie môžu vytvárať väčšie súbory (edície), alebo sa môžu členiť na menšie časti (články) a pod.

Bibliografické univerzum

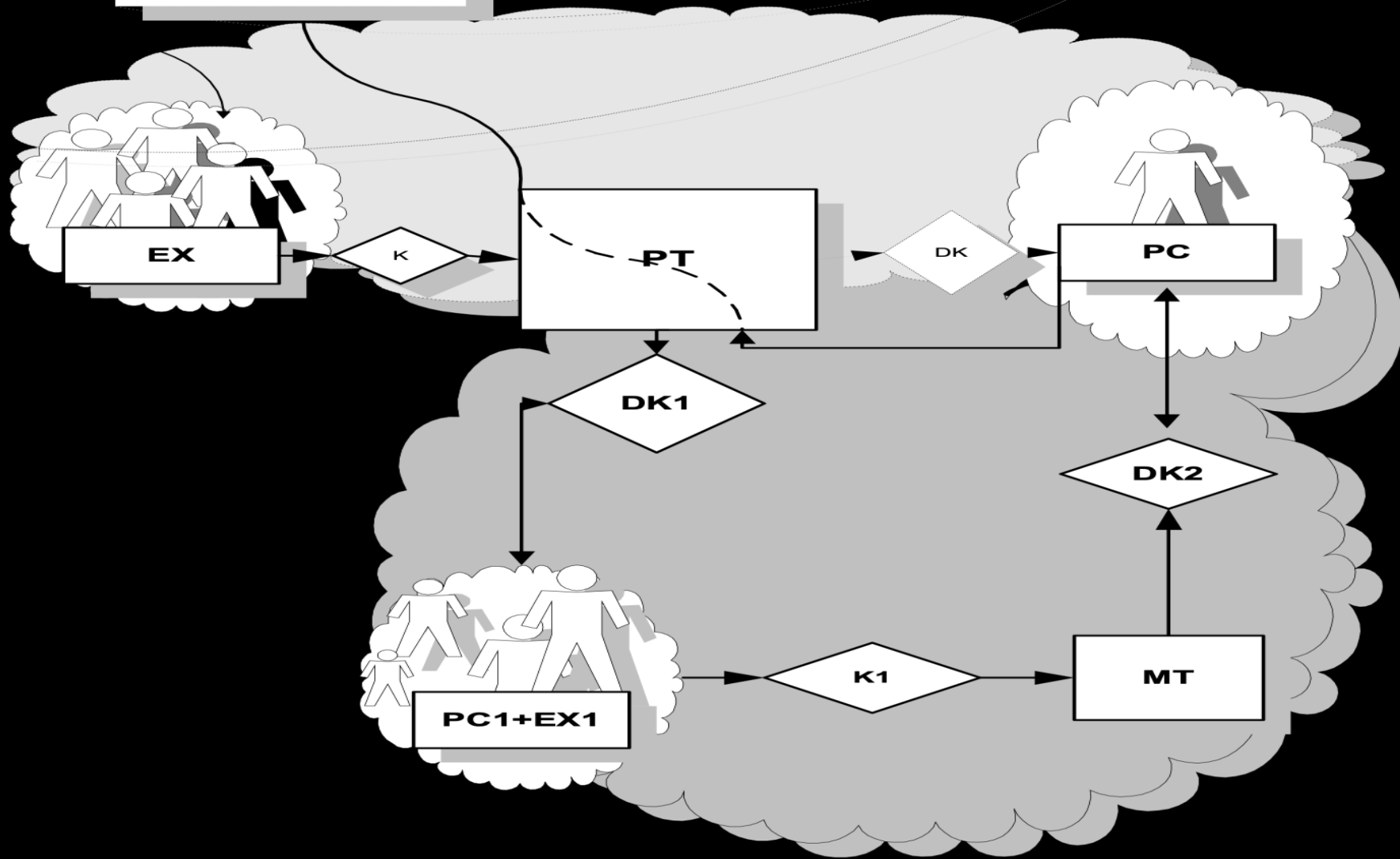
- je odrazom a modelom univerza dokumentov
- vzťahy medzi dokumentami v diachronickom a synchronickom priereze
- usporiadanejšie a systematizované v tvare, ktorý je vhodnejší na komunikáciu informácií o univerze dokumentov.
- *bibliografické univerzum je závislé na univerze dokumentov*

Model bibliografickej komunikácie

- Základné prvky a procesy bibliografickej komunikácie
- Bibliografická komunikácia je dynamická otvorená štruktúra bibliografického systému
- Bibliografia je veda o bibliografickej komunikácii záznamov o dokumentoch a plných textov
- ..\Documents\Moje publikačky\Model bg komunikacie obrazok.doc

svet
objektivna
realita

Prvky a procesy bk

- EXPEDIENT, vysielač (EX)
- Kódovanie (K)
- PROTOTEXT (PT)
- Dekódovanie (DK)
- PERCIPIENT+EXPEDIENT, Bibliograf (PC1+EX1)
- Kódovanie v procese komprimačnej, kondenzačnej deskripcie (K1)
- METATEXT, bibliografický text, bibliografický záznam (MT)
- Dekódovanie (DK1)
- PERCIPIENT, prijímač, používateľ (PC)

Štruktúra bibliografického textu

1. Hľadisko vzniku
2. Hľadisko kompozície

Hľadisko vzniku

1. prebratý z dokumentu, napr. titulný list, tiráž, titulok, ...
2. prebratý a odvodený od textu dokumentu, napr. z predhovoru, záveru, hlavného textu ...
3. prebratý a odvodený z iných prameňov a pomôcok, napr. z encyklopédií, slovníkov, tezaurov ...
4. fixovaný v texte dokumentu vo forme prístupových výrazov, napr. hypertextové prvky, META-prvky ...
5. Elektronický, digitálny text s metadátami

Hľadisko kompozície

- jednotkový, napr. bibliografický záznam
- zložený, napr. množina bibliografických, strojom alebo okom čitateľných záznamov
- vnorený vo fulltexte, napr. META-prvky, hypertextové prvky, TEI ...
- samostatný, napr. bibliografický záznam,
- nesamostatný, napr. názov dokumentu, údaj o počte strán a pod.

Funkcie bg. textu

1. *Substitučná funkcia*
2. *Systematizačná funkcia*
3. *Informačná funkcia*
4. *Registračná funkcia*
5. *Propagačná funkcia*
6. *Receptívna funkcia*
7. *Poznávacia funkcia*

Substitučná funkcia

- Bibliografický text je náhradou, substituentom dokumentu, na základe ktorého vznikol.
- Dokument je fyzicky a semioticky nahradený bibliografickým textom, ktorý môže dokument do určitej miery zastupovať
- Napr.: bibliografický záznam o dokumente v katalógu knižnice, záznam o dokumente v informačnom časopise alebo elektronickej báze údajov, kde je súčasťou záznamu abstrakt a pod.

Systematizačná funkcia

- záznamy o dokumente majú klasifikačné znaky, indexy a kódy, prostredníctvom ktorých sa záznamy o dokumentoch dajú usporiadať do určitých skupín
- Nástroje systematizácie
  - klasifikačné tabuľky a schémy, ako je napríklad Medzinárodné desatinné triedenie, Deweyho triedenie,
  - tezaury,
  - kódovníky,
  - slovníky apod.

Informačná funkcia

- spočíva v prenose a transformácii informácie nachádzajúcej sa v dokumente používateľovi.
- viaže sa na bibliografické údaje, konkrétne na textové hodnoty, zaznamenané v logickej štruktúre záznamu, ako sú polia, podpolia, kódované informácie, obsahovo-charakterizačné prvky, klasifikačné znaky, indexy a pod.
- informačnú funkciu majú aj bibliografické prvky vnorené v digitálnom objekte a zámerne označené ako prístupové výrazy

Registračná funkcia

- bibliografický text registruje, zaznamenáva fakt, že dokument existuje, a to na takej úrovni, ktorá je dostatočná na jeho vyhľadanie a získanie
- Napr.: bibliografický odkaz, kníhkupecký záznam

Propagačná funkcia

- Táto funkcia má dve stránky.
- 1) Realizuje sa cez špeciálne bibliografické texty, ako je napríklad odporúčajúca bibliografia, vydavateľská bibliografia, odporúčajúca anotácia,
- 2) uplatňuje sa priamo v komunikačnom postoji, v komunikačnej stratégii konkrétnych bibliograficko-informačných systémov, cez kritériá výberu dokumentov na spracovania.
  - Tejto stratégii potom môže byť podriadená aj kompozícia a úprava bibliografických textov. Napríklad služba LISA vyberá a zverejňuje záznamy o určitých vybratých dokumentoch (seriálových publikáciách) a keďže výber je kvalifikovaný a relatívne reprezentatívny, možno tieto texty považovať aj za *odporúčajúce*

Receptívna funkcia

- Bibliografický text poskytuje používateľovi návod na príjem informácií a poznatkov obsiahnutých v dokumentoch.
- Receptívnosť sa uplatňuje najmä v súborných infromatických textoch, ako sú napríklad bibliografické súpisy.
- Napr.: bibliografická štúdia, metodické poznámky, metodický úvod, návody na používanie záznamov, registrov, rozborové, komparačné, výhľadové a prehľadové štúdie, ktoré vychádzajú z rozsiahleho bibliografického prieskumu a naznačujú spôsob a dôvody prístupu k dokumentom a tým vlastne pripravujú používateľa na určité spôsoby percepcie.
- Cieľom infromatického recepčného návodu je získať používateľa pre bibliografickú komunikáciu.

Poznávacia funkcia

- Bg. texty:
  1. jednotkové
  2. množinové (súborné).
- Konečným a hlavným zmyslom bibliografickej komunikácie totiž nie je poznávanie dokumentov, ale poznávanie sveta, teda objektov a javov objektívnej reality, hoci aj nepriamo, skrz dokumenty.
- Zmysel využívania bibliografických textov ukazujúcich cestu k dokumentom alebo ich priamo nahrádzajúcich, nie je spravidla v samoučelnom uspokojovaní *zvedavosti* používateľa.
- Aj dokumenty aj bibliografické texty mu slúžia ako nástroje poznávania a pretvárania sveta.

Záver - tézy

1. *V postmodernej bibliografii sa informatizačné tendencie (IKT) a globalizačné trendy dotýkajú všetkých prvkov a zložiek bibliografickej komunikácie*
2. *V porovnaní s uplynulými desaťročiami došlo k prudkému rozvoju v univerze dokumentov*
3. *Predmetom bibliografie nie sú len knihy a časopisy a tlačené texty.*
4. *Univerzum dokumentov sa značne diverzifikuje, pokiaľ ide o druhy dokumentov a nosiče informácií.*

Závery – tézy 2

1. Rozvoj organizačných a metodických nástrojov
2. Postmoderná bibliografia je spojená s jej formou.
3. Moderná bibliografia je postpapierová bibliografia.
4. Štandardom sa stal počítačový bibliografický záznam.
5. Postmoderná bibliografia - nie len zameranie na *formálny identifikačný popis* dokumentu.
6. Počítačové záznamy v štruktúre formátov MARC umožňujú *hlbkové spracovanie dokumentov* a umožňujú vykonávať veľmi *dôkladný bibliograficko-informačný prieskum*.
7. Sofistikované softvéry umožňujú spájať bibliografický popis s úplnými textami dokumentov alebo s multimédiami, využívať súbory autorít, pracovať v integrovanom a používateľsky komfortnom prostredí, využívať nástroje Word Wide Webu a pod.

Závěry – tézy 3

1. Postmoderná bibliografická vyžívá štruktúry formátov MARC v bibliografickom spracovaní, v tvorbe a vyžívání heslárov (autorít) a prácu s vlastnickými údajmi (holdingy).

Štrukturálna a hypertextová tendencia

Vo vzťahu k *bibliografickému textu a textu dokumentu* sa rozvíjajú dve hlavné konvergujúce tendencie: *štrukturálna a hypertextová*.

- *štrukturálna* - je evolučná, vnútrobibliografická. jej dokladom je sústavne zdokonaľovaný systém formátu MARC, najmä formátu MARC21.
- *hypertextová* - je mimobibliografickej proveniencie. Viaže sa na informačné technológie, počítačovú lingvistiku a elektronické publikovanie (bibliografické popisné metadáta)

Manažment znalostí

- *od manažmentu záznamov o dokumentoch k manažmentu údajov a znalostí*
- *profesia bibliografa si vyžaduje zvládnutie informačnej technológie.*
- *produkovanie množstva čiastkových papierových bibliografických súborov sa stalo neefektívnym z ekonomického ako aj z informačného hľadiska.*

IKT

- Počítačové bibliografické záznamy sa uchovávajú v *datábázových systémoch* a sú dostupné cez globálne *počítačové siete* (World Wide Web).
- Technologická infraštruktúra *Internetu a WWW* otvára pre bibliografické služby úplne nové horizonty.
- *Bibliografia pred internetom bibliografia s internetom.*
- Od papierových katalógov k verejne online prístupným katalógom (OPAC).